

ГОЛОВНА УПРАВА ООЧСУ

Народній Університет

Випуск 1

МИХАЙЛО КУШНІР

СССР у вирі перемін

ГОЛОВНА УПРАВА ООЧСУ

Народній Університет

Випуск 1

МИХАЙЛО КУШНІР

СССР у вирі перемін

НЮ ЙОРК

1979

Друкарня В-ва „Америка“, 817 Н. Френклін зул., Філадельфія, Па.

З'єднані Стейти Америки, як і московська советська імперія, стоять напередодні великих устроєво-суспільних змін. Сцієнтистична революція в Америці високо заавансована і спричиняє, з одного боку, вияви переходової кризи, а з другого — скріплення темпу пошукувань нових розв'язок. Криза є маніфестацією нездібності старих форм сприймати нові зміsti. Очевидно, що під американською сцієнтистичною революцією треба розуміти не тільки автоматизацію, комп'ютери і космічні кораблі, але й зміну концепції суспільства, зміну системи продукції, зміну залежності споживання від заробітку, як також упадок фешизму праці. Прикметою американської революції є її абсолютна явність.

Устроєва криза в комуністичному бльоці має цілком інший характер. Советологи, особливо американські, не здають собі справи з факту, що прискорене упромисловлення не тільки не розладувало опозиційні настрої, але, навпаки, — довело їх до точки, що лежить понад червоною рискою. Як довго будовано промисл існувала в масах надія на поліпшення буття і суспільного авансу. Скоре упромисловлення лежало в інтересі всіх, і всі були готові до жертв.

Сьогодні промисл існує, але добробуту немає і, при збереженні нинішньої устроєвої структури — ніколи його не буде. Ціллю є не продукція задля продукції, а — тотальна влада. У висліді московські комуністи створили найбільш антагоністичний суспільний устрій, який будьколи існував. Ціль продукції, цебто тотальна влада правлячої еліти — суперечна з інтересом робітників, інтелігентів і се-

лян. Всі суспільні верстви працюють в суті речі на те, щоб за мінімум екзистенції постачати партійній еліті щораз більше засобів для оплачування і досконалення апарату насильства та визиску.

Советський блок не переформовується в другу Америку. Навпаки, з кожним місяцем поглиблюється пропасть поміж устроями двох атомових суперпотуг. Бо чим могутнішим стає промисловий потенціал московсько-советської імперії, тим її політично-соціальний визначник стає реакційнішим і дошкульнішим. Чим багатшою і могутнішою стає партійна еліта, тим безогляднішим стає визиск, який вона стосує. Чим більша продукційна здібність промислів у советській сфері, тим більша різниця поміж споживанням працюючих мас і гльобальним продуктом.

Оця нарastaюча з кожним місяцем устроєва розбіжність поміж Америкою і советською імперією приховує в собі найгрізнішу небезпеку нашої епохи.

**

Росія є звичайною промисловою потугою і **не є звичайною промисловою потугою**. Росія є звичайною імперіалістичною потугою доти, поки йде вперед. Але Росія відразу ж перестала б бути звичайною потугою, коли б почала відступати.

Англія без втрати обличчя могла зліkvідувати свою імперію, Франція без шкоди для свого престижу могла залишити Альжир. Але представники советської Росії скільки разів не заторкнуть німецької проблеми — особливо наголошують, що СССР ніколи не допустить до упадку „соціалізму“ в Східній Німеччині.

Революційна ідеологія є досконалим паливом імперіалістичної машини, але ця машина має кардинальну хибу: її не можна повернути назад.

Коли б Росія була звичайною імперіалістичною потугою, вона могла б вицофатися з середньо-східньої Європи без грізних наслідків. Вона могла б уложить свої стосунки з сателітними державами в новій площині.

Але Советський Союз не має цих можливостей. Коли б з сателітних країн зформовано пояс невтральних держав — комуністичні режими впали б на цих теренах протягом тижня. Бо це, що для сателітних держав було б поворотом до демократії, для Москви було б тріумфом контрреволюції.

Совети, залишаючи Східню Європу, втратили б щось непомірно більше, ніж англійці, залишивши Індію. В такій ситуації Советський Союз зазнав би ідеологічно-політичної поразки, з якої, правдоподібно, ніколи не піднявся б. На вулицях Будапешту москалі боролися за власну шкіру — за позицію Москви в комуністичному світі.

В усій цій проблемі не йдеється про втрату території. Росія страждає в наслідок надміну території, а не її недостачі. Комуністичну ідеологію, як агресивну і революційну, легко погодити із загребущим імперіалізмом, але важко допасувати її до мирної коекзистенції, а ще важче було б погодити з відступом. Революційна ідеологія нагадує прислів'я про „наполеонські багнети“. Можна з нею робити все, тільки годі на ній сидіти. Дилема Росії засновується на тому, що вона була б готова „сісти“ на революцію, коли б це було можливе.

Росія хотіла б, з одного боку, бути звичайною промисловою потугою з багатством споживчих дібр на зразок Америки, а з другого — вона хотіла б затримати й скріпити свій статус суперпотуги, який завдячує історичному фактіві, що Москва є столицею світового, воюючого комунізму. Ці дві тенденції неможливо погодити. „Ревізіонізм“ Хрущова і Брежнєва, таврований Пейпінгом, змагає до заінвестування цих суперечностей.

Москва стоїть на роздоріжжі і мусітиме вибрати — або дальше „увичайнювання“ свого суспільно-господарського моделю і резигнацію з міту світової революції — або — якщо схоче привернути свій примат у комуністичному світі — мусітиме стати більше пейпінгською, ніж Пейпінг.

Дилема, з московської точки зору, велетенська й драматична. Советський Союз дуже повільно, але все ж таки постійно еволюціонує до „нормального“ моделю велико-

промисловог суспільства. Коли б Росія була державою без сателітів і без проблем меншостей, можливо, що „відлига“ розгорталася б над Невою скоріше, ніж в інших комуністичних країнах. Але Советська Росія є країною, в якій мешкають 109 національностей, а її сателітна імперія розтягається аж до берлінської Бранденбургської брами.

Для українців комунізм є тільки устроєм, але для москалів він є ще й „федеральною ідеєю“. Упадок тієї ідеї означав би не тільки лібералізацію, але також розбиття Союзу Советських Соціалістичних Республік і упадок сателітної імперії. Немає на світі народу, який мусів би заплатити таку високу ціну за свободу, як саме москалі.

Комунізм у перспективі Москви виконує дві начальні функції. Доки Советський Союз спроможний втримувати єдність табору „соціалістичних“ держав і верховодити в цьому таборі, доти советська Росія є другою суперпотугою світу. Комунізм уможливлює водночас „федераційне“ поневолення 109 народів і виконує роль фундаменту сателітної імперії.

**

Одна з багатьох внутрішніх суперечностей комунізму полягає в тому, що комунізм скріпляє національні почування. Ліквідація анальфабетизму, розповсюдження у великому маштабі читачівства, упромисловлення, розбудова радієвої сітки, телевізія, масова культура — все це скріпляє не марксизм, але національні почування.

В добі технологічної революції, в добі великоростірних суперпутуг, в добі космічних летів — націоналізм видається багатьом, особливо американським публіцистам, — пережитком. Але націоналізм можна порівняти до хліба. Немає причини ані говорити, ані писати про хліб, коли він усім доступний. Але знаємо, що в советських концтаборах хліб — головна тема розмов і роздумувань. Люди, яких позбавлено основних прав національного самостановлення, є, з природи речі, націоналістами, так як голодний, з природи речі, думає про хліб.

Американські публіцисти й політичні письменники дуже часто нарікають у своїх працях і книжках на європей-

ський націоналізм, як багаж з минулої доби, який тяжить на нас і гамує поступ. Це неправда. Ми волочимо за собою, в спадщині по XIX століттю не націоналізм, а неполагоджені національні проблеми. Першу світову війну укоронували тези Вільсона про право самостановлення народів. Другу світову війну закінчила Ялта, яка погребла політичну філософію Вільсона, а разом із нею самостійне і незалежне буття східноєвропейських держав.

Але треба ствердити, що міжнародна система, яка не в стані розв'язати проблеми національної свободи і незалежності всіх народів, яка неспроможна забезпечити права на самостановлення малих і середніх народів — є зловою, поганою міжнародньою системою.

Східня Європа, якою тотально рядить кляса московських бюрократів, становить енклаву колоніального імперіалізму з XIX століття. Історичний досвід учить нас, що війни вибухають здебільша в наслідок помилок, зроблених в минулому. В європейському комуністичному блоці визріває ситуація потенційно революційна. Люди домагаються здійснення устроєвих здобутків XIX століття: незалежності для профспілок, права на страйк, свободи для політичних фракцій і свободи слова та преси. Советський бльок є також інкубатором націоналізму, бо народи, що входять у склад Советського Союзу, і держави-сателіти є підкорені та кермовані супервіторіянською владою з імперіальної Москви.

Націоналізм у східному блоці довів до феномену, який Толліяті називав поліцентризмом. Цей процес започаткував, безсумнівно, Тіто. Від 1948 р. націоналізм — головна проблема Советського Союзу.

Китай, як і Америка, вільні від цього типу проблем. Коли б Китайці виступили з Тибету і з усіх не-китайських територій, то Китай і так залишився б велетенською державою з найчисленнішим населенням. З'єднані Стейти Америки не мають взагалі національних меншин. Мурини є американцями чорної раси, які борються за повноуправнення.

“American Nation” (америкен нейшен), як і „советський народ“ є типами синтетичної — не етнічної — наці-

нальності. Але наскільки „америкен“ звучить правдиво, настільки термін „советська людина“ звучить фікційною. Чому?

Можна творити новий нарід і нову національність при наявності нової землі. Жаден австралієць, навіть з типово-англійським прізвищем, не скаже про себе, що він є англійцем. Навпаки, він з гордістю ствердить, що є австралійцем. І це очевидно, бо Австралія ніколи не була батьківчиною англійців, а була її колонією на другій півкулі. Але інша ситуація українця, який мешкає на українській землі, отже в своїй власній батьківщині, і якому наказують прийняти советську національність.

Тому, що на нашій планеті немає вже *“terra incognita,”* ми могли б покликати до життя новий нарід, тільки заселюючи іншу планету. Але Советський Союз не є ані *terra incognita*, ані новою планетою. З цих причин не видається правдоподібним, щоб концепція „советського народу“, „советської людини“ могла довести до вигашення націоналізмів в Советському Союзі.

Чи націоналізм можна погодити з універсалізмом комуністичної ідеї? Спираючися на історичні приклади католицизму й ісламу, треба ствердити, що ідеологічний універсалізм можна осiąгнути тільки шляхом націоналістичної динаміки. Католицизм є супереспанський в Єспанії і супербразилійський у Бразилії. І на цьому засновується його універсалізм. Для мільйонів мешканців Ірландії — ірландець і католик — це синоніми. Важко уявити більший тріумф універсальної ідеї.

Істотою націоналізму є змагання до національно-державної незалежності. Національно-державну незалежність можна погодити майже з кожною економічно-соціальною системою. Натомість незалежність не можна погодити з імперіалізмом, отже ані з сателітною системою, ані з концепцією „советського народу“.

Не зважаючи на те, чи комусь це подобається чи ні, треба об'єктивно ствердити, що націоналізм — один з наймогутніших струменів 20-го століття. З-посеред багатьох фактів, які сприяють розвиткові націоналізму, належить навести саме два: „подвійну гегемонію“ Советської Росії та

ЗСА і африкансько-азійський антиколоніальний рух. Американці, з одного боку, гарантують безпеку Франції, а з другого — підсичують і живлять французький націоналізм. Москали, з одного боку, гарантують Польщі кордони на Одрі і Ніссі, а з другого — підсичують і живлять польський націоналізм. Суперпотуги, накидаючи слабшим свою волю, декламують про міжнародну співпрацю і гармонію, викликаючи цим серед своїх союзників і сателітів націоналістичні реакції.

Американцям збоку націоналістичних рухів нішо не загрожує під умовою, що вони відкинуть советські окуляри, які дозволили втолочити собі на ніс. Оті окуляри спричинають те, що американці — подібно як советські провідники — визначають націоналізм в ідеологічних категоріях.

На африкансько-азійських обширах існують десятки країн, яким комуністичний метод видобуття з відсталості може видаватися єдиним доступним шляхом до незалежності. Акумуляція капіталу, реформа сільського господарства, промисловий старт, сильна центральна влада — це все інструменти національного самостановлення.

Треба визнати соціологічним певником, що ніхто не хоче бути сателітом. Коли в даній країні націоналістичні провідники, в хаотичних обставинах, які панують сьогодні на теренах Африки й Азії, приходять до висновку, що комуністичний чи напівкомуністичний метод є для них найлегше доступний, то це не значить, що їх єдиною ціллю і мрією є піддатися супремації китайській чи советській. Але коли ті націоналісти від самого початку будуть кваліфіковані у Вашингтоні не як націоналісти, але як „агенти міжнародної комуністичної змови“, — то в практиці вони не мають іншого виходу, як тільки шукати підтримки Китаю чи СССР.

**
*

Коли б не було нуклеарної зброї, то, наприклад, вже справа Німеччини і Берліну довела б, може, до вибуху третьої світової війни. Але це не значить, що нуклеарна зброя зліквідувала причини кризи. Атомова зброя не розвязала нічого, вона тільки піднесла ставку воєнної розв'язки. На

дальшу мету — пасифікуючий характер атомової зброї може спричинити наслідки відворотні від намірення. Важко бо уявити, щоб народи, які входять у склад советського східного бльоку, і народи, поневолені Москвою і інкорпоровані в склад Советського Союзу, з Україною на чолі, зре克лися усіх своїх змагань, щоб тільки зберегти від атомової катастрофи Росію і ЗСА.

Про атомову катаstrofu, її розміри й наслідки думають генерали в Пентагоні й іх наукові фахівці. Але мадярські повстанці в 1956 році напевно про неї не думали. Протиатомова пропаганда й політика суперпотуг, що змагає до обмеження розповсюдження атомової зброї, спираються в значній мірі на лицемірстві. Бо тоді хтось може чесно заявляти: „ніколи більше війни!“, коли він готовий розладувати причини кризи мирними методами. Мільйонам людей, поневоленим Москвою, не можна говорити: „якщо б не було атомової зброї, то ви могли б рахувати на те, що виборете краще життя і незалежність. Але тому, що війна в Європі була б світовою війною, а світова перетворилася б у нуклеарну — мусите з усього зрезигнувати“.

Коли хтось вірить, що спираючись на такі залеження, можна забезпечити світові мир — той відається небезпечним ілюзіям. Людські маси, кривджені й упокорювані в своєму національному почуванні, — ніколи не поводяться раціонально. Бажаючи зберегти мир, треба уможливити людям раціональну поведінку. Бажаючи уникнути вибуху, який може розпутати ланцюг тяжких до передбачення реакцій, треба усунути причину конфлікту. Замало тлумачити людям, що вони мусять покірно примиритися зі своєю долею, бо кожний прояв бунту може викликати революцію, яка з черги спричинить советську інтервенцію, а советська інтервенція в Європі може довести до вибуху третьої світової війни.

У сталінському періоді справи в ССР і в східному комуністичному бльоці укладалися ясно і проглядно. На називу комуніста й революціонера заслуговував тільки той, хто, згідно зі словами Сталіна, був готовий сліпо і без дискусії

служити Советському Союзові. Для сталінців „світова перемога комунізму“ означала поширення Советського Союзу на цілий земський гльоб.

Цей сталінський міт упав не тільки в світі, але й у Москві. Не буде ніколи світового комуністичного союзу, керованого з Кремлю. Не вдалося збудувати такого типу союзу в значно меншому маштабі, і то сьогодні, коли існує капіталістичне оточення, в ім'я якого можна закликати до єдності і солідарності.

Не зважаючи на те, що в Советському Союзі все „советське“ а не „російське“ — москалі ніколи не були такими націоналістами, ясними вони є сьогодні. Розентузіазмована товпа, що вітала Гагаріна в Москві — це не був натовп міжнародних комуністів, це не був натовп „советських людей“ — це була маса упоєних успіхом москалів. Сила, яка кинула Гагаріна в космос — це не була ані охота служити ідеалам людства, ані жадоба знання — це був динамічний російський націоналізм, засоціований з відвічним комплексом нижчести супроти Зазоду. Іншими словами, комунізм замість укосмополітизувати москалів — ународовив їх.

Політичним виразом російського націоналізму завжди був і є — імперіалізм. Коли б москалі були інтернаціональними, безінтересовими апостолами комуністичної ідеї, їх політика не зустрічалася б з таким опором і недовір'ям збоку поневолених Москвою народів і внутрі східного бльоку. Але москалі практикують не ідеологічне апостольство, а пропаганду і звичайну “power policy.” Націоналістична політика сили викликає завжди націоналістичні реакції. Відповідю на національнізм є націоналізм. І саме такого роду реакцію спостерігаємо в Україні й у всіх підкорених Москвою краях.

В сталінському періоді російський націоналізм ідентифіковано з „пролетарським інтернаціоналізмом“. Тією операцією москалі гарантували собі право на власний націоналізм, позбавляючи водночас усі інші народи цього самого права. Коли б народи прийняли сталінську філософію, то теоретично ніщо не стояло б на перешкоді до зорганізування, протягом десятиліть, світового советського союзу із столицею в Москві.

Але москалі не вміли перебороти свого власного націоналізму, отже було б наївністю з їх боку очікувати, що інші народи, яким комунізм накинено насильством, викоренить у себе націоналізм. Коли москалі мають право на національний комунізм, чому ж іншим не вільно мати такого самого права?

Комунізм не зумів розв'язати проблеми націоналізму. Удержання засобів продукції і розподілу не змінює ні в чому національних почувань. Націоналісти не мусять мешкати в приватних домах. Вони можуть успішно жити і розмножуватися в державних мешканевих будинках. Соціалізм “per se” не розвязує національних проблем. Гасло про національну культуру формою, а соціалістичну змістом — залишається пустою фразою, поки советська за кордонна політика не буде соціалістичною духом і змістом. Сьогодні советська політика соціалістична формою, а імперіалістична змістом — і це становить стрижень всієї проблеми.

Російський імперіалізм детермінує постійний ріст націоналізмів: українського, грузинського, литовського, польського, мадярського, румунського, чеського і т. д. Ідентично, як британський імперіалізм був рідним батьком індійського націоналізму.

**

Ніхто не переконає американця, що можна бути націоналістом, відкидаючи буржуазний погляд на світ і суспільство.

Якби націоналізм був формациєю чисто буржуазною, тоді він повинен був би ділити долю буржуазії. Надії, що робітники „без батьківщини“ по поваленні буржуазних урядів витворять інтернаціональну систему виявилися оманними і в основі фальшивими.

Це не промислова революція повернула хлопів і робітників народові. Передусім їх ународовив соціалізм, бо він зліквідував концепцію „двох народів“ не тільки в Англії, але й в цілій Європі.

Маркс прийшов до висновку, що підставою інтернаціоналізму мусить бути спільність інтересів. Гасло: „Проле-

тари всіх країн, єднайтесь!“ — віддзеркалювало переконання, що пролетарі в усьому світі не мають втрачати нічого крім кайданів. Натомість автор „Капіталу“ не передбачив, що враз із втратою кайданів зійде до гробу також і інтернаціоналізм. Соціялісти, які зірвали кайдани з робітника — обернули його не на інтернаціоналіста без батьківщини, а на національно освідомленого громадянина.

Дехто мріє про Європу, в якій не буде кордонів, пашпартів, віз, девізових обмежень. Міжнародня співпраця прибрала розміри, яких ми не зустрічали в минулому — але націоналізм ніде не вимер. Навпаки, він появився також там, де його ніколи не було, а саме в краях, які не мали власної буржуазії. Отже, виявляється, що буржуазія не є виключною продуcentкою націоналізму.

**

Комунізм взагалі, а московсько-советський комунізм зокрема, не зумів створити сфери коекзистенції з релігією і з націоналізмом. Під націоналізмом розуміємо в цьому контексті природне національне почуття. Релігії, ак і національного почуття, не можна винищити, бо людина протягом тисячоліть в цьому напрямі генетично обумовлена.

Москалі становлять ледве 50% населення Советського Союзу, але 84% книжок і 87% щоденників і періодиків друкується там по-російськи. Висувається тезу, що російська мова є мовою соціалізму, подібно як латинська мова була мовою феодалізму, а англійська — імперіялізму.

Ордени не мають нічого спільногого з мовою, але є фактом, що 75% „героїв СССР“ — москалі. Такого роду прикладів можна навести сотки. В Советському Союзі — хоч, як згадано, москалі становлять ледве половину його населення — культивується один націоналізм, московський.

Україна є комуністичною країною, так, як комуністичними країнами є Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, однак між Україною і цими краями велетенська різниця.

Але на дальшу мету неможливо буде в одній державі культивувати націонал-комунізм, а в другій советський комунізм. Цей самий комунізм не може бути в Варшаві су-

пернаціоналістичний, а в Києві антинаціоналістичний. Не можна в одній комуністичній країні ліквідувати релігію, а в другій вважати римського кардинала за першу особу в державі. Не можна в одній комуністичній країні переводити інтенсивну русифікацію, а в другій не менше комуністичній країні зреагтувати з навчанням людей принаймні російської азбуки.

Москалі мусять числитися з фактом, що сателітні країни будуть щораз більше усамостійнюватися і випрацюють устроєві моделі, стосунок яких до релігії та націоналізму буде цілковито відмінний від советських взорів. Очевидно, що це не залишиться без впливу і на країни, інкорпоровані до Советського Союзу, особливо на Україну. В недалекому майбутньому сателітні держави створять для Москви велику проблему. Ця проблема засновується на тому, що вже сьогодні „ліберально“ мислячі москалі готові погодитися на об’яви „лібералізації“ в Польщі, Чехо-Словаччині чи в Румунії, але не в Україні. В Москві знайдеться місце для сміливого українського поета чи відважного літературного критика, — під умовою, що писатимуть вони по-російськи. Але навіть освічені й насправді ліберальні москалі на дні своєї душі не вважають українців за відрубний народ.

**

Крім конфлікту з Китаєм, Москва має водночас труднощі із західноєвропейськими та південноамериканськими комуністами. З першими тому, що вони еволюціонують до програми соціалістичної демократії і чимраз рішучіше починають відкидати монолітизм та сталінсько-брежневський авторитаризм, а з другими тому, що вони ставлять на перше місце збройну боротьбу і свою деколи невчасною ініціативою можуть загрожувати зasadі „мирного співіснування“, яка саме тепер і в цій ситуації становить начальну ціль соєвської політики.

Видаеться, що в Москві не здають собі справи з того, що її атракційна сила послабла, що більшевики властиво в дефензиві і бережуть свій територіальний та суспільний *“status quo”* не тільки тому, що хочуть уникнути

світової війни і почувають себе слабшими від ЗСА, але особливо тому, що Захід, його цивілізація, його стиль і рівень життя щораз більше імпонують советській молоді.

Очевидно, що зменшене промінювання ССР є одночасно вислідом демістифікації советської дійсності, як і систематичного атакування Москви китайським комуністами. Немає вже мови про сталінський монолітизм. Советські проповідники мусіли допустити поліцентризм і існування „окреших шляхів до соціалізму“. Советський взір іншим країнам сьогодні лише пропонується, але не накидається.

Розлюзнюються також взаємна солідарність комуністичних партій, які по розв'язанні Комінтерну Сталіном у 1943 і Комінформу Хрущовом у 1956 році, орієнтується чимраз більше в напрямі поліцентризму, що його проповідував померлий Толліятті, і підкреслюють чимраз більше незалежність своєї національної політики. На комуністичних міжнародних конференціях, большевики пробували змонтувати ново едність світового комуністичного руху, але не потрапили цього досягти. Від моменту зірвання з Китаєм не тільки ідеологічна й політична едність, але навіть едність дій всіх комуністичних партій стала до певної міри ілюзоричною.

**

Московська большевицька ортодоксія є не тільки ідеологічним конформізмом — засадою солідарності на основі догми, але й виразом політичної неволі. Соціалізм у московсько-марксистському виданні міг би встояти тільки тоді, коли б не треба було ідентифікувати його з ідеологічним конформізмом, накинутим силою.

Конформізм ограблює комуністичний рух з найцінніших одиниць. Тільки комуністові, що став ним з опортунізму, все байдуже. Тільки для кар'єристів без власних переконань не існують проблеми. Ідейний комуніст, комуніст з переконання, і з мозком, хоче співтворити і співвідповісти за рух, якому служить і тому він не зречеться власних переконань на користь задекретованого з Москви конформізму. Іншими словами, те, що Москва таврує назвою ревізіонізму, є незалежницьким рухом в ідеологічній сфері. Комунізм, який хо-

тів би встоятися, мусів би погоджуватися з самостійністю, незалежністю і з правом на автономічну національну інтерпретацію. Ніколи не було і ніколи не буде ідеології, в ім'я якої люди й народи були б готові зректися права на власні переконання — хоча б у рамках доктрини — і права на самостійність — хоча б у рамках бльоку чи союзу.

Треба ствердити, що комунізм у советському виданні можна було б накинути світові тільки силою. Москва мусіла б мати можливість безпосередньо інтервенювати в кожному випадку відступства від задекретованого конформізму. Всі столиці світу мусіли б бути зведені до статусу Будапешту чи Праги. Сателізація можлива тільки на довжину руки. А московська рука сягає до Варшави, Праги, Будапешту, Берліну, але не сягає вже до Београду.

Советські провідники є в'язнями не тільки власної доктрини, але й власного націоналізму. Ім видається, що їх національний комунізм — найчистіший марксизм-ленінізм, а російський імперіялізм — найавтентичніший „пролетарський інтернаціоналізм“. Але є фактом, що „копірайт“ на ідеологію закінчується з моментом, коли починають її експортувати. Доктринальний конформізм можна втримати в одній державі чи в одній імперії, але є наївністю припустити, що його можна накинути усьому світові.

Треба ствердити, що так З'єднані Стейти Америки, як і Советський Союз, дуже часто хибно відчitують сенс сучасних історичних змін. Америці, зайнятій гльобальною політикою, деколи важко зрозуміти революцію середніх і малих народів. Москва, коли в якійнебудь країні вибухає революта, вважає, що це „невідхильний історичний процес“, який веде прямо до комунізму. Але є фактом, що народи Азії, Африки та Південної Америки тужать не за комунізмом, а за свободою і незалежністю. Намагаючись здушити ці самостійницькі прямuvання, їх впихають в орбіту советської політики. Незалежність на Кубі означає незалежність від ЗСА, так, як незалежність України мусить означати незалежність від Росії. Геополітичні рації не можуть ставити під сумнів права на незалежність жадного народу.

Якби советські провідники вийшли зі своєї ідеологічної клітки, вони зрозуміли б, що історичний процес зовсім

не покривається з пророцтвами Маркса-Леніна. Дві великі колоніальні імперії, британська і французька були пронизані революцією, але не комуністичною, а національною, визвольною. Протягом одного покоління у французькій імперії здобули незалежність 40 мільйонів людей, а в британській — 600 мільйонів.

Коли можна говорити про якусь автентичну історичну силу, то є нею не комунізм, а свобода і націоналізм. Історія стоїть по боці не марксистів та капіталістів, а по боці тих, які вміють впору відчитати її нурт. Московським советським провідникам видається, що комунізм — чародійна формула, що дозволяє бути водночас „незалежним“ і сателітом, чи „незалежним“ і рабом Москви. Ця формула, яка становить зміст „пролетарського інтернаціоналізму“, завела вже у блоці комуністичних держав, як це бачимо на прикладі червоного Китаю і Югославії. Отже, чого можна чекати від неї у світовій скалі?

Факти, коли їх аналізувати об'єктивно, говорять щось інше. Метода комуністичної індустріялізації, коли вона в даній країні (у порівнянні з минулим) приносить успіх — скріплює націоналізм і самостійницькі тенденції.

Не всі комуністи відмовляються від незалежності на користь „пролетарського інтернаціоналізму“, чи пак сателітства і повної інкорпорації до Росії. Відмовляються тільки ті — і виключно ті, — які мають на своїй території советські дивізії, і в наслідок цього мусять числитися з інтервенцією. Немає жадного „пролетарського інтернаціоналізму“ — є тільки московський націоналізм і імперіялізм, що їх захищає советський інтервенціонізм. І на цьому крапка. Там, куди не сягає вже збройна рука Москви, там кінчиться також „інтернаціоналізм“.

**

Ані советський комунізм, ані найліберальніша та найбільш просвічена колоніальна політика західних потуг не зуміли розв'язати національної проблеми, — не спромоглися переконати людей на п'ятьох континентах, що тільки деякі народи мають право на самостійність, а інші народи,

„не варті й кількох копійок“ (щоб ужити фрази Хрущова) — тих прав не мають. Крім цього, комунізм не виявив себе успішною підмінкою свободи. На сателітство погоджуються тільки ті комуністи, які змушені на нього погоджуватися, а советський конформізм приймають тільки ті комуністичні партії, які можна прикладти до порядку загрозою збройної інтервенції.

Не всі усвідомлюють широчінь змін. Не йдеться вже про жменьку революціонерів, скоплених у різних закутинах України, ані про вуличні заворушення в кількох європейських столицях. Ферментують і буряться не тільки народи, але й цілі континенти. Революція, що охопила Африку, Азію, Латинську Америку — створить у майбутньому довкола советської імперії куди загрозливіше оточення, ніж сучасне „капіталістичне оточення“, бо національне, ба що більше — „націоналістичне оточення“ десятків малих і середніх, вільних і незалежних держав.

Не можна підтримувати свободу на Кубі, коли її ніщать в Україні. Не можна бути антиколоніальним в Африці і проколоніальним у Східній Європі. Але большевики думают, що советський колоніялізм не є колоніялізмом тільки тому, що він — советський. Хто в це повірить поза „вибраним“ московським народом? Чи москалі думають, що завдяки тій семантичній формуулі лише вони втримають у зміненому світі свою колоніяльну імперію?

Семантичні можливості в тій ділянці вичерпані й здис-кредитовані. Ми вже мали „чорних португальців“, „кавових французів“, але це не продовжило колоніяльного володіння. Колоніялізм є колоніялізмом без уваги на термінологію. Коли б українці були чорними — світ стрясався б від обурення, а на московських колонізаторів сипалися б звідусіль громи, іх таврувалося б і осуджувалось. Але, безсумнівно, і на „білих муринів“ прийде черга.

У поколоніяльній добі, в яку вступає світ, немає іншого шляху до розладування національної проблеми, як тільки спільноти вільних і незалежних народів.

Тут можна зробити два ствердження. Нині національна проблема є основною, кардинальною проблемою, і вкінці нагробним каменем кожної імперії. Історичний досвід учить

нас, що режими ніколи не реформуються, але — падають. Отже, треба сподіватися, що і Москва впаде; тим більше, що москалі думають, що їх це не стосується, бо історія по їх боці. Але народи, що іх Москва поневолює, не по її боці, а в остаточному розрахунку тільки це матиме значення.

Перед „білими муринами“ у Східній Європі немає іншого шляху, як постійний, зростаючий, непоступливий на-тиск, бо імперії реформуються не добровільно, а тільки під ударами і натиском поневолених.

Імперії падають здебільша з тієї причини, що по спасенні реформи посягають надто пізно. А посягають по них надто пізно тому, що в імперіях охоплених внутрішньою кризою, темп еволюції надто повільний.

В ССРВ виринув і зарисувався великий плян „советського миру“. Безулавні декларації про мир, пропозиції в справі розброєння, пляни договорів про неагресію між НАТО, чи країнами НАТО і країнами Варшавського Пакту, чи навіть прихильний коментар до папської Енциклікі — це все, безсумнівно, вказує на те, що на дні всіх цих виповідей лежить прагнення зберегти мир. Але „советський мир“ є мряковиною, бо арсенал большевицьких політичних засобів недостатній для запроектування такої конструкції. В ортодоксальному викладі „советський мир“ означає тріумф комуністичної світової революції. Політика детанту має теоретично забезпечити досягнення тієї уточненої цілі мирними засобами.

Політика детанту — так, як її розуміє Москва — є типовою провізорією без сенсу і ладу, яку, однак, не можна відкинути, бо немає жадної альтернативи. Концепція детанту проповідує мир і ідеал міжнародної співпраці, а з другого боку — ідеологічну війну, революцію і перевороти. Китайці мають повну рацію, коли твердять, що такого роду детант є купою взаємосуперечностей і нонсенців.

Політика не мусить бути взором логіки, і часто не має нічого спільногого з логікою. Натомість політика мусить

здійснювати постульовані засади. З точки зору Москви політика детанту повинна виконувати два завдання: запевнити мир і безпеку та уможливлювати поступ революції. Видається безсумнівним, що Росії з кожним роком більше залежить на мірі, ніж на революції. Бо не всі революції орієнтуються на Москву. Але треба ствердити, що політика детанту запевняє Росії крихкий та непевний мир. Бо підтримування міту ідеологічної боротьби мобілізує західний світ і утвірджує конгреси й парламенти в переконанні, що міжнародня комуністична змова загрожує Заходові загібллю.

Американська політика в стосунку до Східньої Європи виходить із хибної засади і тому не має успіху, — натомість криє в собі великий ризик. Вашингтон оцінює, що „статус кво“, тобто існуюче становище в Східній Європі має всі ознаки тривалости, і в наслідок цього треба обмежити заангажування по боці противників „статус кво“. Але в опінії мільйонів східніх європейців „статус кво“ на далеку мету в його теперішній формі годі буде втримати. В Європі, подібно як і в Америці, всі прагнуть відпруженні, ліквідації „холодної війни“ й утривалення миру. Але ціною за те не може бути згода на притептання „статус кво“ в Європі. Американська, або, стислише кажучи, англо-саксонська політика пристосування і відпруженні не може бути в цілості заплачена Європою.

У зв'язку з цим ми, українці, повинні усвідомити дві реальні: 1) що догматичний марксизм нездібний до еволюції, і 2) що консерватисти та оборонці „статус кво“ всюди і завжди працювали фактично на користь переворотів і революцій.

Цілі політики Заходу вже не раз формульовано на високому ідеологічно-моральному рівні. Досить згадати хоч би т. зв. Атлантичську Хартію. Але одною з причин почутия розчарування і певного недовір'я до політики Заходу був дисонанс, який рисувався між проголошеною ціллю і політикою. І тому сьогодні редефініції цілі — не вистачить. Ті, які задивлені в Заході, які свої надії в'яжуть з Аме-

рикою — ждуть на програму, на теорію дії, на політику. Самого визначення цілі й усистематизування аргументів, що промовляють за ту ціль, вже замало. Треба окреслити, якими засобами можна буде визволити колись поневолені народи.

Тому проблему треба відвернути. Тільки реально й успішно ведена політика визволення може з часом витворити таку ситуацію, що поневолені народи визнають можливим піднести збройну акцію, спираючись на активну допомогу Заходу.

Поневолені тепер Москвою народи протягом останніх ста років багаторазово боролися за свободу, були „визволювані“, воскрешувані для суверенного державного буття, а потім знову четвертовані і віддавані в неволю. Водночас протягом останніх років свобода малих і середніх народів, які в атомовій добі неспроможні привернути її собі власними силами — стала відкритою проблемою, на яку немає відповіді. Якщо свобода має бути для всіх, а не тільки для атомових продуцентів, то це очевидне, що світ мусить бути інакше зорганізований. Це питання для американців може академічне, але для людей з-поза залізної завіси істотне й зasadниче. Свобода від комунізму — це багато, але не все. За залізною завісою люди живуть в іншій історичній добі. Советська політика здійснює там свої власні концепції „інтеграції“. А тому свобода в політичному сенсі в другій половині ХХ століття означає справедливу організацію і безпеку в світовій скалі.

Важко уявити собі більш фальшиву концепцію, як ту, яка голосить, що сьогодні не пора уточнювати, як має виглядати політика визволення. Прихильники цієї концепції вважають, що з уваги на настрої західних суспільств, не можна раптом перейти від політики коекзистенції, чи дентанту, до політики визволення. Але є неможливою річчю пропагувати концепцію „визволення“ без рівночасного унагляднення загального політичного пляну, який дозволив би осудити, в якій мірі ця концепція реальна.

Концепція „визволення“ зводиться в практиці до відповіді на запитання, як цю бажану ціль досягти. Загальний зарис політики визволення, повинен охоплювати такі точки:

- заява, що ЗСА ніколи не погодяться з фактом поневолення народів за залізною завісою і ніколи не визнають цей стан легальним;
- декларація, що ціль політики ЗСА — зорганізувати народи світу в систему, чи системи збірної безпеки і піддати атомову енергію міжнародній контролі;
- декларація, що ЗСА, в момент ними вибраний, поставлять перед Москвою домагання, щоб червона армія залишила поневолені країни і що ціль розбудови збройового потенціялу Америки — надати цьому домаганню відповідної ваги.

Москви не можна нічим спровокувати. Під цим оглядом Джеймс Бернгем має цілковиту рацію. Після проголошення такого типу заяв війна цілком певно не вибухла б. Натомість вплив таких заяв на поневолені Москвою народи був би переломовий. Почуття, що сучасна ситуація є переходова, що день визволення хоча може ще далекий, все ж таки напевно прийде, що наймогутніша держава світу є їх союзником — цілковито змінила б дійсність за залізною завісою.

Америка повинна вести політику визволення в союзі з масами уярмлених народів. Бо ті народи є природним союзником ЗСА, і вони передусім зацікавлені в організації нової міжнародної системи, яка покінчила б з „легітимізмом“ віденських чи ялтанських конгресів, що білим чи червоним царям віддавали мільйони людей у неволю. Америка потребує приятелів і союзників, а не американських урядовців московського походження.

Американці мають нахил міряти загрозу збоку Москви ступнем правдоподібності, чи почнуть спадати на Америку советські бомби. Признаючи, що сучасна історія замало усталізована, щоб було можливим передбачити далеке майбутнє, не перестаємо вірити, що Москва не викличе самовільно в наступному періоді загальної війни. Але як би не було, треба передусім усвідомити, що небезпека, в якій перебувають З'єднані Стейти Америки і всі інші незалежні країни, не засновується виключно, чи навіть в першу чергу, на правдоподібності чи реченці світової війни.

Цю небезпеку можна окреслити одним реченням: коли московським комуністам вдасться сконсолідувати те, що вони вже здобули, — остаточно їх перемога запевнена. Загрозливе є не тільки те, що москалі можуть ще зробити, але те, що вони вже зробили. Зовсім не потребуємо призадумуватися над советськими „інтенціями“. Америка, а з нею й увесь вільний світ, можуть стати в обличчі жахливої загрози: коли москалі будуть стабілізуватися, то вже це може бути прогрою Америки. Оце чому політика гамування Росії, чи політика коекзистенції, чи політика дентанту, навіть стовідсотково виконана, є формулою советської перемоги.

Ці тези є крайні, але в безпристрасних графіконах і статистиці, в очевидній вимові map знайдемо переконливий доказ, що советська імперія, якщо тільки сконсолідується в своїх теперішніх границях, мусить опанувати цілий світ. А географічне дослідження зовсім не бере до уваги динаміки, яку комунізмові постачає світовий революційний рух. Але навіть без того теперішня територіальна база Советів, коли тільки вона успішно буде піддана вповні монолітові окупаційного режиму, цілком вистачить, щоб забезпечити їм остаточний вислід.

Це означає тільки те, що політика визволення є єдиним засобом проти світової советської перемоги. Американці, англійці, французи й інші вільні народи не повинні уявляти собі, що визволення поневолених Москвою народів є милосердям, даром, який вони можуть ласково призвати поневоленим українцям, білорусам, литовцям, чехам чи полякам. Гра йде за їх власну голову. Якась форма підваження советської імперіальної системи, підваження яке практично було б рівнозначне з процесом визволення поневолених Москвою народів — оце мінімальна умова їх дальнього існування.

Советські провідники знають на чому вони стоять. Вони добре знають, що можуть виграти, коли покищо обмежаться втриманням і розгорненням того, що вже мають, але вони знають також, що програють, якщо проти них буде розпутана широкозакроєна кампанія визволення. Їх сучасна тактика полягає у відвертанні зовнішнього світу

від політики визволення шляхом політичної боротьби і психологічного терору, з одночасним нищеннем того, що можна було б назвати засадами чи передумовами визволення. Отже, шляхом чисток, доктринального школення молоді, русифікації, систематичного виголоджування, фальшування культури й історії, масового виселювання до таборів примусової праці і масового переміщування людності — вони організують і переводять свідоме й систематичне народовбивство. Ціллю тієї народовбивчої програми є викреслення з історії різних народів та етнічних груп і асиміляція їх в советсько-московському моноліті. У відношенні до деяких менших народів цей процес уже закінчився, а на всьому просторі імперії є в стані здійснювання, при чому особливий наголос кладеться на Україну. Кремль слушно спирається на очевидному залеженні, що коли народи перестають існувати, вони вже не можуть боротися за свободу.

Водночас москалі намагаються збурити підставу незалежного існування всіх інших груп, які могли б послужити кампанії визволення. Тaborи примусової праці, або т. зв. поправно-трудові тaborи стають господарськими за кладами і причиняються до розпорощування робітничої кляси. Колгоспи визнано недосконалим і недостатнім знарядом для розкладу селянської верстви. Отже, советські провідники змагають до перетворення колгоспів у гіганські сільськогосподарські фабрики. Ціль цього всього — зорганізована тоталістична суспільність, що складається із російсько-советських людей. Коли москалі досягнуть цю ціль, хоча б тільки приблизно, зникне саме поняття визволення і свободи.

**
**

Советський Союз у його теперішній формі є концепцією царсько-імперіялістично-сталінською. Це не є федерація, а тільки стotalізовані російські з'єднані стейти.

Американці є симетичним народом емігрантів. Українець, що прибув до ЗСА, покидає свою батьківщину і по певному часі приймає американське громадянство. Але хто і в ім'я чого має право вимагати від українця, народженого

ї осілого на українській землі, щоб приймав фіктивну со- ветську національність? Якщо хтось хоче фундувати, тво- рити новий нарід — так, як американці — треба відкрити новий континент.

Чехословаків є тільки п'ятнадцять мільйонів, українців — понад сорок п'ять мільйонів. Чехословацький комуніст — є чехом або словаком — натомість українець, що живе на своїй землі, мусить бути „советською людиною“. В численних країнах існують чехословацькі посольства і консуляти — українських амбасад чи посольств немає ніде. В комуністичній Польщі партія дбає про те, щоб націоналізм не вигас і на цьому полі конкурює з Церквою, натомість в Україні партія винищує націоналізм, а Церква позбавлена будь-якої ролі.

Стаття 13 советської конституції „гарантую“ кожній республіці право виступити з Союзу. Але за самий відклик до цієї статті конституції карається громадян в Україні п'ятнадцятьма роками тюрми, як це бачимо у випадку Левка Лук'яненка, Івана Кандиби й інших. Від 1 лютого 1944 р. — згідно зі зміною конституції — всі советські республіки повинні мати міністрів закордонних справ і міністрів народної оборони. Міністри народної оборони залишилися на папері. Україна і Білорусь є членами, ОН, а тому з чисто формальних причин мають міністрів закордонних справ. Але ті міністри є також тільки паперовими фігурами, цілком залежними від Москви.

Конституції советських республік уповноважують уряди цих республік „іменувати і відкликати дипломатичних представників, акредитованих у столицях чужих держав, і приймати та повернати акредитуючі листи дипломатичних представників чужих держав“.

Возріз з конституційним правом центрально-московська влада змонополізувала в своїх руках всі дипломатичні управнення — позбавляючи союзні республіки всяких атрибутів суверенності.

Історичний досвід учит, що жадна потуга ніколи не може бути достатньо сильною, щоб забезпечити тягливість системі, яка кривдить і принижує десятки мільйонів людей. Історія неувіковічнила на своїх сторінках імперії,

яка оперлася б динаміці націоналізму. Такий був кінець британської і французької імперій. Такий самий кінець чекає й наsovєтську імперію. Теорія Сталіна: „один світ, один народ, одна мова“, яка є девізою імперіальної і колоніальної політики Москви, мусить привестиsovєтську імперію до загину.

**

Європа шукає шляху між двома суперпотугами, політика яких має глобальний засяг, і це становить зміст європейської драми. Основною прикметою суперпотуги є не атомовий потенціял, а здібність самостійно виносити рішення в світовому маштабі. Різниця між потугою і суперпотугою полягає в тому, що потуга не може обійтися без союзників, а суперпотуга може. У висліді суперпотуги змагають до гегемонної, як не прямо диктаторської ролі в рамках своїх союзних систем.

Америка — виїмковий приклад суперпотуги, яка є вільна від національних проблем. Мурини вважають себе за американців і борються за повноуправнення як американці.

Ситуація СССР цілком відмінна. Національна проблема в Советському Союзі має величезну вагу і далека від розв'язання.

Обидві методи: „мелтинг пат“ і „советського народу“ виявляють певні аналогії. Українець чи китаєць з моментом, коли одержує документ про натуралізацію, стає американцем. Операція настільки облегшена, що набувається „синтетичну“ національність. За винятком індіян немає автохтонних американців. Усі є емігрантами або нащадками емігрантів. Американський прапор не репрезентує жадного з історичних народів. Він репрезентує людей різних рас і національностей, які назвали себе „амерікан піпл“. Окреслення „амерікан нейшен“ дуже свіжої дати.

Так само прапор із серпом і молотом не репрезентує жадного з існуючих історичних народів. В СССР створено також „синтетичну“ національність: „советську“. Советським громадянином, подібно як американцем, може бути кожний без уваги на національність і колір шкіри. Але в цьому місці аналогії кінчаться. Советське громадянство

не розвязало національної проблеми і стало виключно інструментом русифікації. Советський Союз не має жадної шанси стати новою Америкою. В недалекому майбутньому советська імперія стане віч-на-віч з дилемою: або припинити русифікаційну політику свого „мелтинг пат“ і переформуватися в „коммонвелт“ незалежних держав, або впасти під напором націоналізмів поневолених Москвою народів. Іншої розв'язки національних проблем немає.

Історичний народ, яким є москалі не має можності будувати суперпотуги на американський взір. Москалі мусили б зректися своєї власної національності, з корінням вирвати російський націоналізм та імперіялізм — і все це заради „советського“ міту. Москва нездібна переформуватися в „коммонвелт“ незалежних народів і нездібна перекреслити свій націоналізм та імперіялізм: вона приречена на загладу, приречена поділити долю всіх колоніальних імперій. Америка постала у висліді революти проти „кляси панів“. Советський Союз є інституцією і захистом „кляси панів“, тобто росіян.

У союзних системах обох суперпотуг спостерігаємо внутрішні тертя і ферменти. Але коли в західній системі існують численні можливості пристосування до нової ситуації — комуністичний світ стоїть завжди перед альтернативою: єдність або розкол. Москві, по суті, йдеться не про доктринально-ідеологічну єдність, а про спільній фронт проти Заходу. Поліцентризм став таким чином вповні усанкціонованим. В інтерпретаціях Москви, Пейпінгу і Београду комунізм розпадається на три версії у багатьох точках взаємосуперечні.

Ідеологічний рух, який не вміє втримати доктринальної єдності назовні, не має де facto можливості втримати єдність в окремих партіях. На дальшу мету не можна різници поглядів, які толеруються назовні, як наприклад тітоїзм і Тіта, що промовляє у Кремлі до советської верхівки, — таврувати всередині як злочинний ухил.

Можна б поставити запит: коли існує поліцентризм у світовому комуністичному русі, чому його немає в окремих партіях? Чому процес десталінізації на певних відтинках посунувся далі в Советській Росії, ніж, наприклад, у де-

яких сателітних державах, але також і в Україні? Чому приписати цей цілковитий брак ініціативи і напору, який спостерігаємо в краю?

Відповідь тільки одна. В комуністичному бльоці нотуємо великі зміни, але Захід достосовується до цих змін пасивно. І в наслідок цього будапештська лекція є й надалі актуальною. В оцінці „будапештського комплексу“ не можна перебільшити. Істотою цього комплексу є не тільки страх перед московською інтервенцією, але передусім тотальне недовір'я до Західу. „Навіщо маємо вилазити, коли нам ніхто не допоможе“. Це — погляд, який в окреслених умовах може бути проявом передбачливої політичної зрілості., а в інших умовах покривати пасивність і апатію.

**

Захід, а особливо Америка, недоцінюють кризової ситуації в СССР. Сьогодні не можна беззастережно підтримувати теорію, що СССР є велетнем на глиняних ногах. Більшевицька воєнна машина дуже могутня. Але війна це не тільки збройні сили, але й запілля. Запіллям воєнної машини мусить бути добре зорганізований промисл і високо-продуктивне рільництво. Досвід другої світової війни виявив, що в остаточному розрахунку перемогу вирішує промислова база.

Совєтський промисл могутній і розбудований, але він не працює ані справно, ані ефективно. В рільництві ще гірше. Катастрофічний брак коней, брак малих і середніх тракторів, брак транспорту, багатотижневі запізнення в доставах штучного добрива, а передусім банкрутство колгоспів — оце найтипівіші прояви перманентної кризи, яка в певних районах має форми цілковитого хаосу.

І саме тут джерело дотеперішньої „миролюбності“ Москви. Ця „миролюбність“ випливає з нагромаджених труднощів господарських і ідеологічних. З труднощів все-редині СССР і в цілому східному бльоці. Однак, коли Москва стала в обличчі загрози втратити Чехо-Словаччину, а з нею і інших своїх сателітів, в обличчі загрози розвитку

національно-революційних елементів в Україні — вона враз виреклася своєї „миролюбності“.

Москви в теперішньому періоді є потрібне часове замирення і вона хоче купити його якнайдешевше. Біда в цьому, що Захід готовий постачати їй цей „товар“ по можливо найнижчій ціні та на найдогідніших умовах.

В дійсності тепер, після наглядної лекції београдської конференції, яка чітко виявила московське розуміння дентанту, після заяв Москви в справі допомоги „національним визвольним рухам“ в Азії, Африці і південній Америці, після демонстрації Москви своєї імперіально-колоніальної політики в Анголі, Егіпеті, Афганістані та Ірані — був би відповідний момент, щоб зробити на Москву натиск і вимусити від неї певні істотні поступки, заманічувати з великою силою, що ЗСА за демократію і самостновлення не тільки в Родезії, але і в Мадярщині, Польщі, Чехо-Словаччині, а також в Україні, Білорусі, Литві, Латвії, Естонії. На жаль, Захід переживає також кризу, що надзвичайно утруднює і навіть унеможливлює ведення одноцілої політики супроти ССРР.

**

Комунізм безсумнівно еволюціонує, але як досі в рамках доктрини. За часів Сталіна — Валентин Мороз чи Олександер Солженицин були б розстріляні, а західні комуністичні партії наввипередки обкідали б болотом обох нещасних письменників. Багато змінилося і це треба доцінювати, бо для людей, що мешкають у східному бльоці, це є зміни великої ваги. Ale на запит, чи московський комунізм здібний до еволюції, можна було б говорити щойно тоді, коли б засади доктрини були піддані ревізії. Сьогодні критику хоч би найбільше анахронічних зasad марксизму вважається контреволюційною пропагандою.

Ситуація в державах східного бльоку змінила й динамічна, але не можна висувати якісь непорушні, беззастережні твердження. Дуже важко, наприклад, оцінити автентизм правих реакцій в затомізованих суспільствах, в яких залишилися, тільки релігійні й національні символи. Бо силою факту довкола релігійно-національних символів скуп-

чуються всі противники режиму, без уваги на політичні переконання. Найбільш правдоподібно, коли б у сателітних країнах вибухли революції то це були б не робітничі, а національні революції.

У теперішньому періоді в східному комуністичному бльоці, в змаганні між силами суспільного напору і поліційним апаратом партії — шанси успіху безумовно по боці опонентів. Во можна поширити й поглибити засяг ферменту, можна скріпити суспільний натиск, але партії було б невимовно важко на скріплений натиск відповісти наворотом до сталінських метод. Якщо б натиск зростав — партія почала б відступати. А коли хтось починає відступати, раніше чи пізніше доходить до точки, з якої немає відступу.

Але покищо ситуація в ССР не є ані еволюційна, ані революційна, вона — кризова. Ситуація не є еволюційна, бо немає спільноти цілей поміж суспільством і керівництвом. Ситуація не є революційна, бо натиск ще надто слабий і надто суспільно обмежений в пропорції до засобів насильства, якими розпоряджає партія. Загального невдовolenня і глибокого ферменту серед інтелігенції (навіть технічної) — вистачило для витворення революційної ситуації в рамках царської Росії. Але новочасна большевицька диктатура є проблемою іншої категорії.

Хрущов у своїй таємній доповіді на ХХ З'їзді партії зачитував такі слова Ворошилова: „Скільки разів Сталін не запрошуав мене на обід, я ніколи не був певний, чи повернусь додому чи піду до тюрми“.

Наворот до сталінізму означав би небезпеку для життя не тільки солженіциних і сахарових, але також косигінів, словівих і андропових. Куди більше заслужені, як Косигін, Суслов і Андропов, большевики гинули в підвалах НКВД. Терор сталінського типу мусить бути тотальній — мусить в рівній мірі торкатися замітча вулиці, як і члена Центрального Комітету. Якби тепер було можливо стосувати абсолютний терор до громадян другої категорії, а водночас запевнити безпеку еліті — ССР вже давно мав би такий тип устрою. Але це неможливо. Абсолютний терор може здійснити тільки абсолютний володар — самодержець, диктатор.

Десталінізація не була виразом журби за т. зв. „сіру людину“, — її подиктував інтерес правлячої еліти. Хрущов, Ворошилов, Косигін і інші хотіли мати певність, що — говорячи образово — будуть з обідів і прийняти повернуті додому, а не йти до тюрми. Відхід від абсолютної однособливої диктатури означав резигнацію з тотального терору. СССР тепер суперполіційна держава, але сьогодні ніхто (навіть Брежнєв, що намагається нав'язати до сталінської доби) — не має можливості виступати як Сталін.

Істоту советської кризи становить факт, що сили суспільного напору ще надто слабі, щоб спричинити вирішальну зміну, а апарат насильства, яким розпоряджає правляча еліта, надто слабий, щоб зліквідувати фермент і замкнути уста опонентів.

Партійні провідники вважають, що можна мати економіку наполовину прагматичну і водночас соціологію в цілості доктринальну. Вони думають, що можна в промисловості частинно зрегабілітувати мотив зиску та ринковий механізм і водночас вести чисто доктринальне рільниче господарство.

Всі ці моменти створюють велими тяжку ситуацію. Але там, де опоненти надто слабі і нечисленні, щоб спричинити конкретні зміни, а правляча еліта надто слаба, щоб зліквідувати фермент і опозицію — там ані еволюція і покищо ані революція неможливі. Єдиним вислідом такої ситуації може бути криза, що постійно поглибується, загальне розпряження і хаос. До того ж треба додати пекучу, наростаючу й особливо небезпечну національну проблему та поступову ізоляцію СССР. Судові розправи дисидентів, засуди членів громадських груп сприяння виконанню Гельсінських угод, запроторювання інакомишлячих у психіатричні тюрми, сприяння політичному тероризму — зустрілись з критичною оцінкою збоку західних комуністичних партій. Це вперше в історії ціла лівиця на Заході, з комуністами включно, виступила солідарно проти советської системи. Советський модель не є ані китайським, ані європейським. По суті це є зліпок суперечностей, який у своїй теперішній формі не може вже довго тривати.

А втім, є багато чинників, які штовхають поневолені народи на шлях революції. У східному комуністичному блоці — хоча вирівняно певні давні кривди — додано стільки нових, що голос письменників 19-го ст. завжди ще живий і чутний, бо не здійснений. Як і раніше робітники позбавлені права на страйк, як і раніше не мають справжніх, незалежних профспілок, як і раніше не мають нічого до говорення в фабриках, в яких працюють, як раніше і як завжди не можуть зв'язати кінця з кінцем. Як можна говорити в таких умовинах про соціологію? Люди в східному комуністичному блоці не тужать за демократією, якої не знають. Тільки дуже нечисленні пов'язують почуття права з демократично вилоненою презентацією. Люди тужать за надбудовою демократії, за правом на опозицію, за багатою і різноманітною національною культурною творчістю — одним словом за свободою. А Москві щораз важче ізолятувати суспільства адміністраційними і механічними засобами, в умовах розвитку західної технології.

І це діється тоді, коли ССР знаходиться в центрі потрійної кризи. Там наростає внутрішня криза в формі національного, суспільного і господарського ферменту. Від Сходу загрожує китайська криза, від Заходу криза в тaborі сателітних держав.

ССР в цій ситуації могла б врятувати деколонізація. Але деколонізація є завжди двостороннім процесом. Натиск і поступ колоніальних народів мусить спричинювати зміни в політичному мисленні колонізаторів. Але Москва, яка є найбільшою традиціоналісткою в політиці, нездібна до того, щоб покинути традиційну політику сили, вона судорожно держиться старосвітського, імперіялістичного сталінізму.

З уваги на це, можна прийняти погляд, що в наслідок внутрішніх труднощів в ССР виникає така криза, яку можна буде використати, щоб викинути москалів із середньо-східної Європи. Це було б рівнозначне з повним розкладом ССР і створило б ситуацію подібну, як була в 1918 році.

